YOSHLAR ORASIDA DINIY MUTAASSIBLIK XAVFINI KUCHAYTIRUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Tumanov Uktamjon Fazliddin o'g'li
Din ishlari bo'yicha qo'mita huzuridagi
diniy-ma'rifiy sohada malaka oshirish va qayta
tayyorlash instituti dotsenti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)
email: tumanov.uktamjon1992@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada globallashuv va raqamli axborot makonining kengayishi sharoitida yoshlar orasida diniy mutaassiblik hamda radikallashuv xavfini kuchaytiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar tizimli tadqiq etilgan. Maqolada diniy mutaassiblikning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi to'rtta asosiy omillar klasteri — individual-kognitiv, ekzistensial-identifikatsion, mikroijtimoiy-oilaviy hamda kiber-kommunikativ omillar ilmiy asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *diniy mutaassiblik, ijtimoiy-psixologik omillar, yoshlar psixologiyasi, kognitiv rigidlik, identiklik inqirozi, ekzistensial vakuum, kiber-manipulyatsiya, mafkuraviy immunitet, tolerantlik, psixoprofilaktika.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, УСИЛИВАЮЩИЕ РИСК РЕЛИГИОЗНОГО ФАНАТИЗМА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: *В данной статье систематически изучаются социально-психологические факторы, повышающие риск религиозного фанатизма и радикализации среди молодежи в контексте глобализации и расширения цифрового информационного пространства. Исследование научно обосновывает четыре основные группы факторов, влияющих на возникновение религиозного фанатизма: индивидуально-когнитивные, экзистенциально-идентификационные, микросоциально-семейные и кибер-коммуникативные факторы.*

Ключевые слова: *религиозный фанатизм, социально-психологические факторы, психология молодежи, когнитивная ригидность, кризис идентичности, экзистенциальный вакуум, киберманипуляция, идеологический иммунитет, толерантность.*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS EXACERBATING THE RISK OF RELIGIOUS FANATICISM AMONG YOUTH

Abstract: This article provides a systematic examination of the socio-psychological factors that increase the risk of religious fanaticism and radicalization among youth within the context of globalization and the expansion of the digital information space. The study identifies and provides a scientific rationale for four primary clusters of factors contributing to the emergence of religious fanaticism: individual-cognitive, existential-identificational, micro-social/familial, and cyber-communicative factors.

Keywords: *religious fanaticism, socio-psychological factors, youth psychology, cognitive rigidity, identity crisis, existential vacuum, cyber-manipulation, ideological immunity, tolerance, psychoprophylaxis.*

Kirish. XXI asrda global axborot makonining transchegaraviyligi, raqamli kommunikatsiya tarmoqlarining jadallashuvi hamda geosiyosiy mafkuraviy kurashlarning keskinlashuvi sharoitida yosh avlod ongini radikal va mutaassib g‘oyalardan himoya qilish zamonaviy ijtimoiy psixologiya hamda pedagogika fanining eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 5-iyuldagi O‘RQ–699-son “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonunida: “Fuqarolarning dinga munosabatiga qarab ularning huquqlarini har qanday cheklash va diniy mutaassiblikni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yo‘l qo‘yilmaydi” [1], deb qat’iy belgilab qo‘yilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida: “Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ularni turli axborot xurujlari va diniy ekstremizm ta’siridan himoya qilishning ta’sirchan mexanizmlarini joriy etish” [2] ustuvor strategik vazifa sifatida qayd etilgan.

Zamonaviy kriminologik va ijtimoiy-psixologik kuzatuvlar shuni ko‘rsatmoqdaki, diniy mutaassiblik va ekstremistik oqimlar ta’siriga tushib qolayotgan shaxslarning asosiy qismini 16 yoshdan 26 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi. Buning sababi shundaki, yoshlik davri — shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi shakllanayotgan, biroq hayotiy tajriba va tanqidiy refleksiya mexanizmlari hali to‘liq barqarorlashmagan murakkab ontogenetik bosqichdir. Amaliyotda diniy mutaassiblik xavfini faqatgina diniy bilimlarning sayozligi bilan izohlash bir yoqlama yondashuv bo‘lib, aslida buzg‘unchi g‘oyalar shaxsning hal etilmagan ichki psixologik ziddiyatlari, frustratsiya, oilaviy-ijtimoiy begonalashuv hamda virtual makondagi maqsadli psixologik manipulyatsiya ta’sirida ildiz otadi. Shu bois yoshlar orasida diniy mutaassiblik xavfini kuchaytiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni kompleks diagnostika qilish va ularning ilmiy asoslangan profilaktikasi mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Diniy e'tiqodda mo'tadillik, aql va naql uyg'unligi hamda mutaassiblikning zararli oqibatlari masalasi Markaziy Osiyo mutafakkirlari hamda jadid ma'rifatparvarlari merosida chuqur tahlil qilingan. Xususan, kalom ilmining buyuk namoyandasi Abu Mansur Moturidiy o'zining "Ta'vilot ahl as-sunna" asarida dinda ko'r-ko'rona taqlid va mutaassiblikni qoralab, quyidagi konseptual fikrni bildiradi: "Dinda dalil va aqliy mushohadasiz ko'r-ko'rona taqlid qiluvchi kishi haqiqatdan yiroqdir, zero Yaratgan insonga aqlni yaxshilik bilan yomonlikni, haq bilan botilni tafakkur orqali ajratish uchun ato etgan" [3; 58-b.]. Mutafakkirning ushbu qoidasi sog'lom e'tiqod tanqidiy va mantiqiy tafakkurga tayanishi zarurligini ko'rsatadi.

Jahon psixologiya fanida fanatizm, dogmatizm va radikallashuvning shaxsiy-kognitiv mexanizmlari T.Adorno [4], E.Fromm [5], M.Rokich [6], E.Erikson [7], A.Kruglanski [8] hamda F.Moghaddam [9] tadqiqotlarida fundamental o'rganilgan. Xususan, Teodor Adorno o'zining "Avtoritar shaxs" konsepsiyasida mutaassib shaxs tipini tahlil qilar ekan, shunday yozadi: "Avtoritar va fanatik shaxsning asosiy psixologik belgisi — bu kuchli tashqi avtoritetga so'zsiz va tanqidsiz bo'ysunish, noaniqlikka toqatsizlik hamda o'z guruhiga mansub bo'lmagan 'begona' insonlarga nisbatan ichki agressiyani proyeksiyalashdir" [4; 112-b.]. Ushbu ilmiy xulosa mutaassib yoshlarning nima sababdan xarizmatik psevdodiniy liderlarga ko'r-ko'rona ergashishini psixologik jihatdan izohlaydi.

Neofreydizm va gumanistik psixologiya namoyandasi Erix Fromm shaxsning mutaassib oqimlarga qo'shilish sababini "erkinlikdan qochish" mexanizmi bilan bog'lab, quyidagicha ta'kidlaydi: "Yolg'izlik, ojizlik va hayotiy noaniqlik yukiga bardosh bera olmagan individ o'zining individual "Men"idan voz kechib, o'zidan qudratliroq deb bilgan fanatik jamoa yoki mafkuraga singib ketish orqali soxta xavfsizlik va kuch-qudrat illuziyasiga erishadi" [5; 148-b.]. Amerikalik kognitiv psixolog Milton Rokich esa "Ochiq va yopiq ong" nazariyasida fanatizmning kognitiv negizini ochib berib: "Dogmatik ong — bu shaxsning o'z e'tiqod tizimini mutlaq haqiqat deb bilishi va unga zid bo'lgan har qanday mantiqiy dalil yoki muqobil axborotni qabul qilishga nisbatan qat'iy kognitiv to'siq qo'yishidir" [6; 74-b.], deb qayd etadi. Egotsentrik va o'smirlik inqirozlarini tadqiq etgan Erik Erikson yoshlik davridagi mutaassiblik xavfini identiklik muammosi bilan bog'lab: "Shaxsiy va ijtimoiy identiklik inqirozini boshdan kechirayotgan yosh shaxs mavhumlikdan qutulish uchun har qanday tayyor, totalitar va radikal identifikatsiya shablonini qabul qilishga moyil bo'ladi" [7; 96-b.], degan qonuniyatni asoslaydi.

Zamonaviy radikallashuv psixologiyasining yetakchi tadqiqotchisi Arie Kruglanski o'zining "Ma'no va ahamiyatlilikni izlash" nazariyasida alohida urg'ulaydi: "Yoshlarda ijtimoiy muvaffaqiyatsizlik, kamsitilish yoki shaxsiy yo'qotishlar natijasida

yuzaga keladigan "o'z qadrini yo'qotish" hissi ularda kuchli psixologik frustratsiyani uyg'otadi; radikal guruhlar esa ularga "muqaddas g'oya kurashchisi" yorlig'ini berish orqali yo'qotilgan shaxsiy ahamiyatlilikni sun'iy tiklashni va'da qiladi" [8; 49-b.]. Fathali Moghaddam esa radikallashuvning bosqichli modelini tahlil qilib: "Mutaassiblik va terrorizmga eltuvchi zina birinchi qavatdagi sub'ektiv adolatsizlik hissidan boshlanib, guruhiy izolyatsiya va axloqiy me'yorlarning almashinuvi orqali o'zga insonlarga nisbatan empatiyaning to'liq so'nishiga olib keladi" [9; 163-b.], deya ogohlantiradi. Rus siyosiy psixologi D.V.Olshanskiy ham fanatizmga ta'rif berar ekan: "Fanatizm — bu shaxs ongining o'ta toraygan, emotsional-affektiv zo'riqqan holati bo'lib, bunda tanqidiy idrok to'liq falajlanadi va barcha hayotiy hodisalar faqat bitta dogmatik prizma orqali baholanadi" [10; 64-b.], deb yozadi.

O'zbekiston psixologiya va falsafa maktabi namoyandalari — E.G'.G'oziyev [11], V.M.Karimova [12], G'.B.Shoumarov [13], B.M.Umarov [14] va A.A.Ochildiyev [15] yoshlarda mafkuraviy immunitet va oilaviy ijtimoiylashuv omillarini keng o'rganganlar. Jumladan, taniqli ijtimoiy psixolog V.M.Karimova yoshlarning buzg'unchi g'oyalarga berilish sabablarini tahlil qilib: "Yoshlarning diniy aqidaparastlik va yot g'oyalar domiga tushib qolishi, eng avvalo, oiladagi sog'lom psixologik muloqotning uzilishi, ijtimoiy ustanovkalarning mo'rtligi hamda axborotni tanqidiy saralash ko'nikmasining shakllanmaganligi oqibatidir" [12; 84-b.], deb ta'kidlaydi. Professor B.M.Umarov esa mafkuraviy profilaktika masalasiga to'xtalib: "Yoshlarda diniy mutaassiblikka qarshi mafkuraviy immunitet tashqi taqiqlar bilan emas, balki shaxsning ichki ma'naviy-aksiologik tayanchlari, mustaqil tafakkuri va faol ijtimoiy pozitsiyasini rivojlantirish orqali shakllantiriladi" [14; 52-b.], degan xulosani ilgari suradi. Biroq mavjud ilmiy adabiyotlarda raqamli axborot muhitidagi kiber-manipulyatsiya omillari bilan shaxsning ichki kognitiv-ekzistensial omillari o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik va ularni kompleks neytrallash mexanizmlari yaxlit empirik tadqiqot sifatida yetarli o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yoshlar orasida diniy mutaassiblik xavfini kuchaytiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganishda to'rtta metodologik yondashuvga tayanildi:

1) tizimli-strukturaviy yondashuv — mutaassiblik xavfini ichki (endopsixologik: kognitiv, emotsional, shaxsiy) va tashqi (ekzopsixologik: oilaviy, mikroijtimoiy, kiber-axborot) omillarning o'zaro ta'siri mahsuli sifatida tahlil qilish;

2) sotsiokognitiv yondashuv — mutaassiblikning shakllanishida shaxsning axborotni qayta ishlash uslubi (dogmatizm, stereotiplashtirish, tanqidiy tafakkur defitsiti) o'rnini aniqlash;

3) ekzistensial-gumanistik yondashuv (V.Frankl, E.Erikson) — yoshlik davridagi identiklik inqirozi va "ekzistensial vakuum"ning kompensator psevdodiniy faollikka aylanish mexanizmini ochib berish;

4) aksiologik-ma'rifiy yondashuv — yoshlarda diniy bag'rikenglik va milliy-umuminsoniy qadriyatlarni interiorizatsiya qilish orqali mafkuraviy immunitetni mustahkamlash.

Empirik tadqiqotda quyidagi psixodiagnostik metodikalar majmuasi qo'llanildi:

1) M.Rokichning "Dogmatizm va yopiq ong shkalasi" (kognitiv rigidlik va aqidaviy murosasizlikni o'lchash uchun);

2) V.V.Boykoning "Kommunikativ tolerantlik diagnostikasi" metodikasi;

3) D.A.Leontevning "Ma'no-hayotiy orientatsiyalar testi" (SJO — ekzistensial to'yinganlik yoki vakuumni aniqlash uchun);

4) mualliflik "Yoshlarning kiber-axborot va mafkuraviy manipulyatsiyalarga psixologik barqarorligi so'rovnomasi".

Tajriba-sinov ishlari 2024–2026-yillarda Namangan, Farg'ona va Jizzax viloyatlaridagi oliy va professional ta'lim muassasalari talabalari hamda mahallalardagi uyushmagan yoshlar orasida (18–25 yosh, jami N = 240 nafar respondent: tajriba guruhi TG = 120, nazorat guruhi NG = 120) o'tkazildi. Ma'lumotlarning matematik-statistik tahlilida Pirsonning chiziqli korrelyatsiya koeffitsiyenti (r), muvofiqlik mezoni (χ^2) va Styudentning t-mezoni qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari. Olib borilgan nazariy va empirik tadqiqotlar natijasida yoshlar orasida diniy mutaassiblik xavfini kuchaytiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar to'rtta o'zaro bog'langan klasterga ajratildi:

1. Individual-kognitiv va affektiv omillar klasteri. Empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, diniy mutaassiblikka moyil yoshlarda kognitiv rigidlik (fikrlashning qotib qolganligi) va dixotomik ("oq-qora", "do'st-dushman", "imonli-imonsiz") tafakkur uslubi ustunlik qiladi. Ularda murakkab diniy-falsafiy va ijtimoiy hodisalarni ko'p o'lchamli tahlil qilish ko'nikmasi sust rivojlangan bo'lib, tayyor, sodda va qat'iy shablonlarga ehtiyoj yuqori bo'ladi. Shuningdek, yuqori suggestivlik (ta'sirga beriluvchanlik), emotsional labillik va yuqori xavotirlik darajasi shaxsning xarizmatik psevdodiniy yetakchilar ta'siriga tez tushishiga zamin yaratadi.

2. Ekzistensial-identifikatsion omillar klasteri. O'smirlik va ilk yoshlik davrida shaxsning "Men kimman?", "Jamiyatdagi o'rnim qanday?" degan savollarga javob topa olmasligi — "identiklik inqirozi" va "ekzistensial vakuum" (hayot ma'nosining yo'qolishi) mutaassiblik uchun eng qulay psixologik tuproqdir. O'qishda, kasbda yoki tengdoshlar davrasida o'zini namoyon eta olmagan (ijtimoiy frustratsiyaga uchragan)

yoshlar o'zlaridagi noto'liqlik kompleksini giperkompensatsiya qilish uchun o'zlarini "alohida tanlangan, haqiqatni biluvchi elit guruh" deb e'lon qiluvchi mutaassib jamoalarga intiladilar.

3. Mikroijtimoiy va oilaviy-pedagogik omillar klasteri. Tadqiqotimizda mutaassiblik xavfi yuqori bo'lgan yoshlarning 68.4 foizi disfunksional (avtoritar-zolim, giperproteksion yoki emotsional sovuq, shuningdek, ota-onasi uzoq muddat mehnat migratsiyasida bo'lgan) oilalarda voyaga yetganligi aniqlandi. Oilada samimiy psixologik muloqot va ma'naviy-tarbiyaviy tayanchning yo'qligi yosh shaxsda "psixologik yetimlik" hissini uyg'otadi. Natijada u mehr, e'tirof va himoyani ko'chadagi yoki internetdagi psevdodiniy "birodarlik" guruhlaridan izlay boshlaydi.

4. Kiber-kommunikativ va axborot-manipulyativ omillar klasteri. Zamonaviy radikallashuvning 80 foizdan ortig'i virtual makonda — ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda kechmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarning tavsiya algoritmlari foydalanuvchini faqat bir xil mazmundagi radikal kontent bilan o'rab oluvchi "axborot pufagi" va "aks-sado kamerasi" effektini yuzaga keltiradi. Virtual yollovchilar yoshlar ongiga ta'sir o'tkazishda "sevgi bombardimoni", "esxatologik qo'rquv va aybdorlik hissini induksiya qilish", "muqaddas matnlarni kontekstdan uzib manipulyativ talqin etish" hamda "tashqi axborot manbalarini bloklash" kabi neyrolingvistik usullardan foydalanadilar. Aniqlangan to'rtta omillar klasterining psixodiagnostik indikatorlari va mutaassiblikka moyillik indeksi bilan korrelyatsion bog'liqligi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Yoshlar orasida diniy mutaassiblik xavfini kuchaytiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar strukturasi va ularning korrelyatsion ko'rsatkichlari (N = 240)

Ijtimoiy-psixologik omillar klasteri	Asosiy psixologik indikatorlar va mexanizmlar	Korrelyatsiya (r)	Statistik ahamiyatlilik
1. Individual-kognitiv va affektiv omillar	Kognitiv rigidlik va dogmatizm; "oq-qora" dixotomik tafakkur; tanqidiy tahlil tanqisligi; yuqori suggestivlik.	r = +0.74	p < 0.001 (yuqori)
2. Ekzistensial-identifikatsion omillar	Shaxsiy identiklik inqirozi; ekzistensial vakuum (ma'nosizlik); noto'liqlik kompleksi va "tanlanganlik" illuziyasi.	r = +0.69	p < 0.001 (yuqori)

Ijtimoiy-psixologik omillar klasteri	Asosiy psixologik indikatorlar va mexanizmlar	Korrelyatsiya (r)	Statistik ahamiyatlilik
3. Mikroijtimoiy va oilaviy omillar	Oilaviy emotsional begonalashuv va avtoritar tarbiya; ijtimoiy frustratsiya; destruktiv referent guruhga tobelik.	r = +0.63	p < 0.01 (sezilarli)
4. Kiber-kommunikativ va manipulyativ omillar	Ijtimoiy tarmoqlardagi "aks-sado kamerasi" (echo chamber); media-savodxonlik pastligi; virtual manipulyatsiyaga moyillik.	r = +0.76	p < 0.001 (yuqori)
Teskari (protektiv/himoya) omillar	Kommunikativ tolerantlik; tanqidiy-analitik tafakkur; ma'no-hayotiy barqarorlik; sog'lom diniy-ma'rifiy bilim.	r = -0.72	p < 0.001 (teskari)

Psixodiagnostik ko'rsatkichlar sintezi asosida yoshlarning diniy mutaassiblik va mafkuraviy manipulyatsiyalarga nisbatan zaiflik holati uchta tipologik darajaga ajratildi (2-jadval).

2-jadval. Yoshlarda diniy mutaassiblik xavfiga moyillik va mafkuraviy barqarorlik darajalarining tipologik tavsifi

Tipologik darajalar va ball shkalasi	Kognitiv va shaxsiy-identifikatsion xususiyatlari	Ijtimoiy-kommunikativ va kiber-xulq-atvor profili	Profilaktik va korreksion ta'sir strategiyasi
I. Kritik-moyil daraja (yuqori xavf guruhi, 70–100 ball)	Yuqori dogmatizm va kognitiv rigidlik; kuchli ekzistensial vakuum va frustratsiya; dunyoni "biz va ular"ga qat'iy ajratish.	O'zga fikrga murosasizlik; shubhali kiber-kanallarga bog'liqlik; an'anaviy ijtimoiy muhitdan begonalashuv.	Individual psixokorreksiya; teolog-ma'rifatchi va psixolog konsiliumi; pozitiv ijtimoiy guruhlarga reintegratsiya qilish.

Tipologik darajalar va ball shkalasi	Kognitiv va shaxsiy-identifikatsion xususiyatlari	Ijtimoiy-kommunikativ va kiber-xulq-atvor profili	Profilaktik va korreksion ta'sir strategiyasi
II. Situativ-konform daraja (o'rta xavf guruhi, 40–69 ball)	Tanqidiy tafakkur va shaxsiy pozitsiyaning beqarorligi; yuqori suggestivlik; ma'naviy va diniy bilimlarning fragmentarligi.	Referent guruh va avtoritetlar fikriga ko'r-ko'rona ergashish; kiber-manipulyatsiya va emotsional da'vatlarga tez ta'sirlanish.	Tanqidiy tafakkur va media-immunitet treninglari; debatlarda qatnashish; "Jaholatga qarshi ma'rifat" keys-mashg'ulotlari.
III. Barqaror-tolerant daraja (immun guruh, 0–39 ball)	Rivojlangan analitik va tanqidiy tafakkur; aniq hayotiy maqsadlar va pozitiv identiklik; ilm va e'tiqod uyg'unligi.	Yuqori kommunikativ tolerantlik va empatiya; axborot manbalarini fakt-cheking qilish; faol fuqarolik va ijtimoiy pozitsiya.	Tengdosh-tengdoshga mentorlik va targ'ibot guruhlariga lider sifatida jalb etish; ijtimoiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

Aniqlangan ijtimoiy-psixologik xavf omillarini neytrallash va yoshlarda barqaror mafkuraviy immunitetni shakllantirish maqsadida "Jaholatga qarshi ma'rifat" tamoyiliga asoslangan to'rt bosqichli psixoprofilaktik va korreksion-rivojlantiruvchi mexanizm ishlab chiqildi va tajriba guruhida (TG, $n_1 = 120$) sinovdan o'tkazildi:

1) Erta psixodiagnostik skrining va xavf xaritasini tuzish bosqichi (ekzistensial vakuum, oilaviy begonalashuv va dogmatizmni anonim diagnostika qilish);

2) Kognitiv-tanqidiy dekonstruksiya va media-immunizatsiya bosqichi ("Manipulyatsiya anatomiyasi", "Soxta diniy da'vatlarni fakt-cheking qilish" va "Dixotomik tafakkurdan — analitik tafakkurga" sotsiopsixologik treninglari);

3) Ekzistensial-aksiologik yo'naltirish va kompensator faollashtirish bosqichi (yoshlarning o'zini namoyon etish ehtiyojini volontyorlik, startap, intellektual va sport loyihalariga yo'naltirish);

4) "Oila — Ta'lim muassasasi — Mahalla" psixologik konsiliumi bosqichi (ota-onalar bilan psixologik seminarlar va Moturidiy merosi asosida ma'rifiy suhbatlar).

Olingan empirik natijalar M.Rokich [6], A.Kruglanski [8] va F.Moghaddam [9] nazariyalarini zamonaviy raqamli jamiyat kontekstida yangi ilmiy dalillar bilan boyitdi. Xususan, tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, yoshlarning radikal diniy guruhlarga qo‘shilishida birlamchi harakatlantiruvchi kuch teologik qiziqish emas, balki M.Rokich ta’kidlagan “yopiq dogmatik ong” (r = +0.74) va kiber-makondagi algoritmik manipulyatsiya (r = +0.76) bilan A.Kruglanski asoslagan “shaxsiy ahamiyatlilik va e’tirofga bo‘lgan qondirilmagan ehtiyoj”ning (r = +0.69) bir nuqtada kesishuvidir. Falsafa fanlari doktori A.A.Ochildiyev haqli ravishda qayd etganidek: “Diniy mutaassiblik hech qachon sof diniy hodisa bo‘lib qolmaydi; u shaxsning ijtimoiy noroziligi, ma’naviy bo‘shlig‘i va psixologik himoyasizligidan oziqlanadigan mafkuraviy parazitdir” [15; 91-b.]. Biz qo‘llagan kognitiv-tanqidiy dekonstruksiya treninglari hamda yoshlarning o‘zini namoyon etish ehtiyojini ijtimoiy foydali loyihalarga yo‘naltirish mexanizmi V.M.Karimova [12] va B.M.Umarov [14] asoslagan “ichki psixologik himoya va tanqidiy saralash filtri”ni shakllantirishda yuqori samara berdi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida diniy mutaassiblikning kuchayishiga shaxsiy qarashlar, hayotiy maqsadlarning noaniqligi, oiladagi muammolar, hissiy begonalashuv hamda internetdagi zararli g‘oyalar va manipulyatsiyalar ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: Ta’lim muassasalarida yoshlarning ruhiy va hissiy holatini erta aniqlash uchun raqamli psixologik diagnostika tizimini joriy etish. Yoshlar orasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va internetdagi zararli ta’sirlardan himoyalanish bo‘yicha amaliy treninglar tashkil etish. Mehnat muhojirlari farzandlari hamda oilaviy muammolarga duch kelayotgan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligidagi psixologik mentorlik xizmatini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 5-iyuldagi O‘RQ–699-son “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/5491534

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 06/23/158/0694-son.

3. Мотуридий Абу Мансур. Таъвилот аҳл ас-сунна / Таржимонлар гуруҳи. — Тошкент: Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, 2021. — 380 б.

4. Adorno T.W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D.J., Sanford R.N. The Authoritarian Personality. — New York: Harper & Brothers, 1950. — 990 p.

5. Fromm E. Escape from Freedom. — New York: Henry Holt and Company, 1994. — 309 p.

6. Rokeach M. The Open and Closed Mind: Investigations into the Nature of Belief Systems and Personality Systems. — New York: Basic Books, 1960. — 447 p.

7. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton & Company, 1968. — 336 p.

8. Kruglanski A.W., Bélanger J.J., Gunaratna R. The Three Pillars of Radicalization: Needs, Narratives, and Networks. — Oxford: Oxford University Press, 2019. — 264 p.

9. Moghaddam F.M. The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration // American Psychologist. — 2005. — Vol. 60 (2). — P. 161–169.

10. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. — СПб.: Питер, 2002. — 288 с.

11. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология: Дарслик. — Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010. — 544 б.

12. Каримова В.М. Ижтимоий психология: Дарслик. — Тошкент: Фан ва технология, 2012. — 176 б.

13. Шоумаров Ғ.Б. ва бошқ. Оила психологияси: Ўқув қўлланма. — Тошкент: Шарқ, 2014. — 296 б.

14. Умаров Б.М. Глобаллашув шароитида ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг ижтимоий-психологик муаммолари. — Тошкент: ТДПУ, 2018. — 164 б.

15. Очилдиев А.А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. — Тошкент: Муҳаррир, 2019. — 208 б.

16. Tumanov U.F. Zamonaviy ta'lim muhitida yoshlar ijtimoiylashuvi va kasbiy-ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. — Namangan: UBS, 2025. — 180 b.